

TERENSKÉ ZGODBE

Spomini na terensko delo se najbolj obujajo ob pregledu gradiva s posameznih poti, ko iščemo fotografije pevcev ali posnetke pesmi in pregledujemo terenske zvezke z zapisniki o poteku snemanja. Takrat pred nami zaživijo obrazi pevcev in godcev, prostori, kjer se je snemanje odvijalo, navzoči, ki so ga spremljali kot poslušalci, ali domači ali bližnji sosedje. Vsi so namreč snemanje doživljali kot poseben dogodek, ki je v njihovo življenje vnesel prijetno spremembo, odkril nekaj, česar niso poznali, ali kar je zbudilo ponos, da imamo njihovo petje in muziciranje za vrednoto, še posebej, če so vedeli, da se bodo slišali po radijskih valovih in jih bodo poslušali tudi drugi. Snemanje pa je bilo posebno doživetje tudi za raziskovalce, vsako drugačno in vznemirljivo v pričakovanju, kaj nam bo novega odkrilo in prineslo. Morda tudi zaradi tega, ker v preteklosti in v časih, ko se na pot nismo podajali z avtomobili, nikoli nismo vedeli, kaj nas čaka, saj smo pogosto v hišo prišli nenapovedano in nismo vedeli, kako nas bodo sprejeli. Kako drugače od sedanjosti, ko je terensko delo mogoče izključno po predhodnem dogovoru, in v času, ki pevcem, godcem ali drugim sogovornikom najbolj ustreza.

Naj bo nekaj zgodb s terenskih poti vezilo Glasbenonarodopisnemu inštitutu ob njegovi 80-letnici. Navsezadnje je prav zbiranje gradiva na terenu ena njegovih pomembnih nalog. Žal je bilo njeno izpolnjevanje vedno odvisno od tistih, ki so inštitutu rezali kruh, danes pa se ob zavračanju projektov, ki ga vključujejo, zdi skoraj nepotrebno.

Pohorje, 1968

Inštitutski sodelavec sem postal septembra 1966. Moje začetne terenske poti so bile vajeniške, bil sem predvsem opazovalec starejših sodelavcev, nosač snemalne opreme, včasih tudi zapisničar, a nikoli snemalec, saj je bila to skoraj privilegirana naloga in pridržana izkušnim, kot so bili takratni ravnatelj inštituta dr. Valens Vodušek in sodelavca, skladatelj Uroš Krek in Julijan Strajnar. Vendar so bile te poti dragocene, saj sem se ob kolegih učil in pripravljaj za samostojno delo terenskega raziskovalca.

Cilj moje prve terenske naloge je bil Pohorje. Ni mi ga določil predstojnik inštituta, ampak sem si ga izbral sam glede na bele lise glasbenonarodopisne raziskanosti slovenskega narodnostnega ozemlja. Zanj nisem imel nikakršnih naslovov informatorjev, načrt poti sem si napravil po zemljevidu in si za začetek izbral Oplotnico, od koder naj bi me vodila do pohorskih naselij in samin nad njo. Ker nisem imel avtomobila, sem se proti cilju odpeľjal z zgodnjim jutranjim avtobusom, za kar ni bilo težav, saj je bila v tistem času Slovenija prepređena s številnimi avtobusnimi progami. Že na poti od Slovenskih Konjic proti Oplotnici sem v avtobusu navezal stike s potniki, ki so bili kraĳani Oplotnice in so mi radi natresli imena ljudi, ki bi bili pripravi kot informatorji, pevci in godci. V gostilni sem našel prenočišče in nato obiskal prvega, čilega 83-letnega Simona Lipuša v hiši nad Oplotnico, ki mi je zapel vrsto zanimivih pesmi, značilnih za južni del Pohorja, opisal plese, ki so bili v navadi po okolici in me predvsem presenetil s igranjem na orglice trstenke, ki si jih je pred 60. leti,

se pravi še pred 1. svetovno vojno, kupil v Rušah. Na posnetek sem bil še posebej ponosen, saj takega inštitutski arhiv takrat še ni premogel. Od Udamovega Šimeta, kot so po domače rekli mojemu prvemu informatorju, sem odšel v vas Čadram k dvema pevkama in nato nazaj v Oplotnico, kjer sem pri prijazni družini Leva, ki so mi jo priporočili sopotniki v avtobusu, posnel ubrano večglasno petje in tako že prvi dan dodobra napolnil popotno snemalno malho.

Drugi dan sem se zjutraj odpravil, peš seveda, do Kebľja, višje ležeče pohorske vasi, kjer sem se najprej oglašil pri župniku Štefanu Kušarju, da bi mi svetoval, koga lahko obiščem. Bil je tako prijazen, da je naslednji dan pri nedeljski maši oznanil, naj me lepo sprejmejo, če bom potrkal na njihova vrata. Od njega sem se v lepem sončnem dopoldnevu podal dobesedno »od hiše do hiše«, spotoma posnel pri prijazni gospodinji, ki je na vrtu čistila zelenjavo, pripovedni pesmi o ptičici pestrni in nevesti detomorilki ter staro molitev zlati očenaš, se v najvišje ležeči kmetiji nad Kebľjem odpočil in zvedel zanimive podrobnosti o še živih plesih na svatbi, kot sta kojtr šivat in žakle šivat, nekaj izšteválnic in pesmi ter se proti večeru vrnil v dolino.

V nedeljo sem bil že pred mašo pri cerkvi na Kebľju, kamor so otroci in mladi prinašali »žegen« - cvetne butare, bila je namreč cvetna nedelja, velike šope zelenja iz šest vrst lesa. Po maši sem moral z možmi v gostilno, kjer sem posnel njihovo lepo večglasno petje, na mojo željo so zapeli tudi tri koledniške pesmi. Čakalo me je posebno presenečenje, z njimi sem moral popiti kar precejšnjo količino pelinkovca, ki je bil takrat modna pijača. Za to petje bi bilo treba priti posebej na Kebelj, a se načrt žal ni nikoli uresničil. Popoldne sem preživel pri Hrenovih, kjer sta mi oče Janez in sin Stanko igrala na harmoniko različne viže, tudi plesne in celo zaplesala. Po obisku še ene pevke sta mi že v mraku doživetje pripravila mlada fanta, ki sta zunaj v čistem dvoglasju zapela dve pesmi. Vrnitev po gozdni poti v Oplotnico v črni temi je bila grozľljiva, saj sta jo spremljala grmenje in bliskanje, razen tega sem moral mimo hiše, v kateri je na parah ležal mrlič. V skromni sobici sem zaspal kot ubit in se drugi dan dopoldne poln nepozabnih vtisov vrnil v Ljubľjano.

Slovenske gorice, 1969

Najprimernejši čas za terensko delo v preteklosti je bil zimski, saj so bili ljudje večinoma doma in so redki hodili v službo. Tako sem se konec januarja odpeljal z avtobusom do Ormoža, mojega izhodišča za raziskovalno vandranje po južnem robu Slovenskih goric. V deževnem vremenu, ogrnjen s cestarsko pelerino, kakršne je premogel inštitut za izredne vremenske razmere, sem se iz meglene doline v Ključarovcih napotil proti domačiji godca, 77-letnega Ivana Hebarja. Nepričakovanega obiska je bil vesel in brez posebnega nagovarjanja zaigral štajeriš in še nekaj plesnih viž, povedal o plesih, ki jih je videl na gostijah, a mi jih sam ni mogel pokazati, povedal pa za ljudi, ki naj bi jih znali. Že popoldne sem pot nadaljeval navkreber, mimogrede pri domaćinih nabral polno zanimivih podatkov, o plesih sicer malo,

* Mirko Ramovš, etnokoreolog, upokojeni sodelavec, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubľjana, Novi trg 2, mirko.ramovs@gmail.com.

Pohorje – domačini se zbirajo za blagoslov cvetnih butar - »žegnov« na cvetno nedeljo.

Foto: Mirko Ramovš, Kebelj, 7. 4. 1968 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

se nekoliko dlje ustavil pri Jürovih na Seniku, kjer sem v krogu družine poslušal in snemal pesmi ter zapisoval plese. Bil je skoraj večer, ko sem vstopil še k Ambroževim, jih povprašal po tem in onem ter se domenil za prihodnji dan. Ko sem povedal, da moram nazaj v Ormož, v dežju in peš debelo uro, ker avtobus ob tisti uri ni več vozil, me domači niso pustili v noč. Ponudili so mi prenočišče, zato se je naš pogovor lahko nadaljeval. K počitku smo legli vsi v isti sobi, pet otrok, starši in jaz, saj niso premogli velike hiše, prijazna gospodar in gospodinja sta mi odstopila del zakonske postelje.

Drugo jutro me je pozdravil jasen dan, poslovil sem se od gostoljubne družine in se napotil po razglednem slemenu proti Tomažu pri Ormožu, se mimogrede ustavljal pri domačijah z izgovorom, da mi pokažejo pot in pri tem skušal potešiti svojo raziskovalno radovednost, kar mi je kar dobro uspevalo. Pri tem sem bil nemalo presenečen, ko so mi prvič za kažipot pokazali »palmu«, česar seveda nisem razumel, saj je nisem videl. Pokazalo se je, da je »palma« domače ime za topol oziroma jagnje. Ta drevesa s svojo vitkostjo in višino na obzorju bodejo v nebo in so značilni okras slovenskogoriških pejsažev. V Tomažu, kjer sem v gostilni tudi prespal, sem našel imenitna pevca, organista Zemljiča in njegovo ženo, ki sta mi zapela veliko pesmi, predvsem pripovedne, a tudi obsmrtnice, ki so jih peli ob pogrebih, in svatovske. O plesih sta vedela manj, ker sta rekla, da nista bila plesalca.

Iz Tomaža me je pot vodila mimo Savcev, kjer sem se oglasil v rojstni hiši pisatelja in duhovnika Stanka Cajnkara in pri njegovih zgovornih sestrah dopolnjeval gradivo, ki sem ga prej nabral ali našel potrdilo zanj. Cilj je bil Polenšak, do koder sem jo mahnil peš, in tam najprej potrkal pri župniku, ki mi je, ko sem se mu razložil namen svojega obiska, ponudil gostoljubje v župnišču. Z njim sem preživel dva večera ob pripovedovanju pretresljivih dogodkov iz njegovega življenja in prespal v imenitni postelji, ki je bila namenjena za morebitne škofovske obiske. Brez skrbi za prenočišče sem se posvetil terenskemu delu. V bližnjih Polencih sem našel godca Rojhta, ki mi je zaigral melodije še živih domačih plesov, kot so maširjajanka, kosmatača, rašpla, zibenšrit, šoštarska, mravljinovec, jih pokazal ali opisal. Pri njegovih so-

Slovenske gorice – Franc Rojht, roj. 1918, godec na frajtonarico..

Foto: Mirko Ramovš, Polenci pri Polenšaku, 1. 2. 1969 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

sedih sem našel radoživo žensko družino, ki se ni pustila prositi večglasno zapeti koledniško svečniško, tudi nekaj šaljivih in pripovednih, ter znala zaplesati v paru plese, ki mi jih je prej sam pokazal godec Rojht. Za glasbeno spremljavo je služil moj posnetek. V trpkem spominu mi je ostala deklica, ki je v gostilni v Polenšaku veselo povedala nekaj ljudskih ugank. Njen glas je ostal na mojem traku, a sama je še isto leto izgubila življenje v tragični nesreči šolskega avtobusa na železniškem prehodu v dolini. Pravi detektivski lov je bila moja želja posneti koledniške pesmi, novoletno, štefanovo in trikralljevske, ki so bile tu v navadi, a so koledovanje zaradi nenaklonjenih razmer opustili. Tamkajšnji pismonoša, sam nekdanji kolednik, je poiskal še druga dva tovariša in tako smo se na svečnico dopoldne dobili v Preradu ob neki hiši, kjer so mi zapeli vse tri pesmi in s seboj celo prinesli ogrodje zvezde, ki so jo ob koledovanju nosili s seboj. Zgodaj popoldne sem v Polenšaku opravil še obiska pri pevcih, ki so mi jih priporočili, nato sedel v avtobus in se odpeljal v Ljubljano. Brez avtomobila je bila raziskovalna bera bogatejša kot danes, ko nam je z njim dostopna skoraj vsaka hiša, a mora biti naš obisk vnaprej napovedan in namen natančno določen.

Rezija, 1967, 1968, 1969

Raziskovalno delo v Reziji, kamor smo dolgo obdobje v pustnih dneh odhajali skoraj vsako leto, je bilo vsakič posebno doživetje. Zame še najbolj leta 1967, ko sem jo skupaj s kolegi obiskal prvič. Rezijanski ples sem sicer spoznal že prej, ker ga je moja

Rezija – ples pri »Palacovih«.

Foto: Mirko Ramovš, Osojane, 4. 2. 1967 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

predhodnica v inštitutu Marija Šuštar postavila pri Akademski folklorni skupini »France Marolt« in imela pri prenašanju živega plesa kar nekaj težav. In ko sem se v Reziji prvič srečal z njim in ga skušal plesati skupaj z domačini, so mi noge skoraj otrdele, saj je bilo tisto, kar sem znal, sicer blizu temu, kar sem videl, a vendar precej drugače. Rezijanski ples je nekaj tako posebnega, da ga Nerezijanu skoraj ni mogoče posneti, tudi danes ne, ko sem Rezijo že nešteto obiskal in plesal ob različnih priložnostih.

Rezijani plešejo takoj, ko slišijo muziko, ta jih zanese v ples, čeprav ni posebnega prostora zanj. Tako sva s kolegom Julijanom Strajnarjem obiskala godca Palaja v Osojanah, ker sva hotela posneti njegovo igranje na citiro. Kakor hitro se je ta oglasila, so majhno kuhinjo napolnili sosedje, predvsem ženske, in se v plesu gnetli, da so se komaj premikali, a se niso dali ustaviti. Ko sem želel fotografirati, sem moral stopiti na stol, da je bilo kaj videti. Plesu se ni bilo mogoče upreti, ker me je vanj takoj potegnili ena od navzočih »nün«, kot rečejo starejšim ženskam, ki so dosledno oblečene v črmino. Tako se je začela moja šola učenja rezijanskega plesa.

Nikoli ne bom pozabil pustne sobote v Osojanah, kjer je ples potekal v neki majhni podolgovati kletni dvorani, in sta godca, citiravec in bunkulavec, sedela na mizi, seveda na stoli, da sta bila dvignjena nad plesalce, ki so ju lahko bolje slišali. Ob stenah so bile nizke klopi, na katerih so sedeli plesalci in plesalke, med njimi veliko starejših žensk. Te so opazovale ples, včasih tudi

Rezija – »ta bile maškare« z don Vitom in učiteljicami pred šolo na Učji.

Foto: Mirko Ramovš, Učja, 8. 2. 1970 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

zaplesale, a ga predvsem kritično ocenjevale. Njihove oči so bile uprte predvsem vame, ki sem ves čas plesal in skušal domačine posnemati, kolikor se je dalo. In pri tem so mi bile ljubeznivo v pomoč, saj so prikimavale, kadar sem plesal dobro, ali odkimavale, če sem slabo, nerezijansko. Nepozaben je bil konec plesa, oba godca sta šla v pozni noči igrati po ozkih osojanskih ulicah, da so se viže razlegale po vasi, za njimi v procesiji pa predvsem mladi in seveda midva s kolegom, saj so starejši odšli počivat.

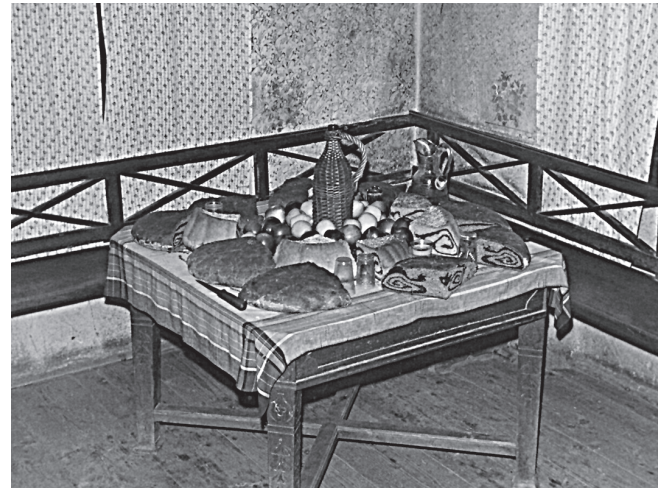
O rezijanskem plesu je slikovito, a nenaklonjeno pisal tudi Julius Kugy. Nekaj podobnega sva doživela s kolegom neko pustno soboto v hotelu Alle Alpi na Ravanci. Lastnik je priredil ples kar v restavraciji, godca sta enako sedela na stoli, tako da je citiravec mogel neusmiljeno tolči z nogo po njej. Ples je potekal neprenehoma, saj se ga Rezijani nikoli ne naveličajo. Tudi sam se ga nisem, saj sem le tako spoznaval njegove skrivnosti. Ta večer se je zgodilo, da sem pri Rezijanih dobil plesno veljavo. Godec je kolegu Julijanu ponudil, naj namesto njega nekaj igrata. Julijan je to priložnost šaljivo izkoristil za preskus plesne večšine in posluha Rezijanov, in sicer je v manj znani in malo igrani viži dodajal takte, kar so sicer rezijanski citiravci, če so igrali sami, večkrat počenjali. Vendar je plesalce to zmotilo, da niso takoj prepoznali konca melodije na tenko in niso udarili ob tla ob pravem času. Razen mene, ki sem vižo poslušal bolj razumsko in takoj ugotovil dodane takte. Vsi so bili začudeni in mi z odobravanjem prikimavali. Kolega mi je dejal, da sem ta večer naredil »doktorat« iz rezijanskega plesa. Kmalu nato sva oba odšla spat v gornje prostore hotela. Toda spati ni bilo mogoče, ker je na ušesa neprestano udarjalo bobnenje citiravčevih udarcev ob mizo, kot nekdanj Kugyju. Premetaval sem se po postelji, v polsnu plesal in se nazadnje odločil, da se vrnem nazaj na ples, kjer je bil za Kugyja »inferno«, zame pa raj.

Poseben dogodek, prav tako v pustnih dneh, je bil raziskovalni obisk Učje, visoko nad dolino ležeče rezijanske vasi, na meji med Bovškim in Tersko dolino, tudi tokrat s kolegom Julijanom. Najino izhodišče je bil Bovec, kjer sva imela prenočišče, od koder sva se s »katrc« vozila čez mejni prehod Učja. Bila sva skoraj edina, ki sva tiste dni prehajala mejo, zato sem pozno zvečer, ko sva se vračala v Bovec, rampo dvigoval kar sam, saj sta naju carinik in policaj na obeh straneh poznala in se jima ni ljubilo iz

Haloze – kožuhanje (ličkanje) koruze na skednju domačije
»Zveličarjevih«.

Foto: Mirko Ramovš, Velika Varnica, 18. 10. 1969 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

Haloze – jedi, pripravljene za pogostitev po kožuhanju v hiši pri
»Zveličarju«.

Foto: Mirko Ramovš, Velika Varnica, 18. 10. 1969 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

stražarnice. Takoj prvi dan sva doživela neljubo presenečenje. Ko sva se pripeljala do gostilne, je bilo tam vse polno italijanskih vojakov, ki so imeli na območju Učje vaje, v gostilni pa svoj štab. Začuda naju ni nihče legitimiral, kar bi se prav gotovo zgodilo pri nas v Jugoslaviji, kjer bi italijanska obiskovalca takoj priprli; tu se nihče ni oziral na naju, ko sva iz avtomobila jemala snemalno opremo. Skrbelo naju je predvsem to, kje in kako bova lahko snemala, če bo gostilna zasedena z vojaki. V stiski sva obiskala prijaznega župnika don Vita, Furlana po rodu, ki je obljubil, da se bo pri štabu zavzel za naju. Drugo jutro je šel del vojske z oficirji k maši in seveda tudi midva. Po njej se je župnik pogovarjal z oficirji in naju povabil zraven ter jim razložil, kaj želiva, in pri tem diplomatsko povedal, da naš inštitut sodeluje s podobnim italijanskim. Bili so prijazni in rekli, da jih nič ne motiva, le pri snemanju morava paziti, da kamere ne bova usmerjala v vojake. In res nisva imela težav, čez dan sploh ne, ker nisva prišla v stik z vojsko. Ko je bil zvečer v gostilni ples in so ga z zanimanjem opazovali tudi vojaki, je kolega Julijan tako obračal kamero, da njeno oko ni ujelo nobenega od njih. Še celo opozoriti je bilo treba podoficirja, ki je hotel, naj ga fotografiram s »ta bilimi maskarami«, da tega ne smem, ker je vendar on italijanski vojak, jaz pa jugoslovanski državljani. Postalo mu je nerodno, da je pozabil na to, in sem ga moral opomniti. Prav ta večer sva napravila neponovljive posnetke plesa na Učji, ki se slogovno nekoliko razlikuje od tistega v dolini.

Haloze, 1969

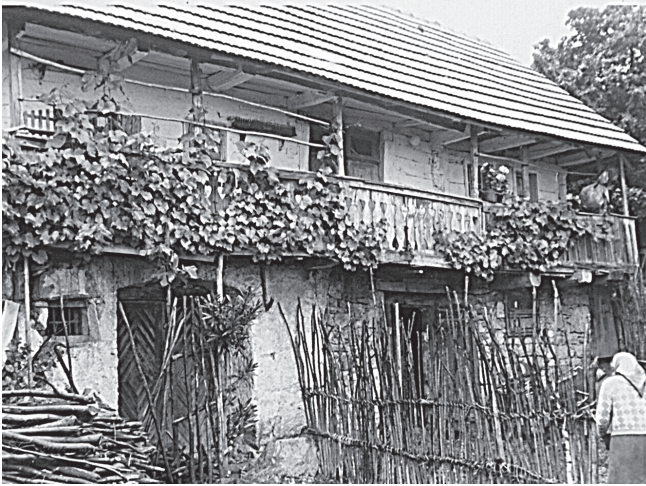
V Haloze smo vedno prihajali ekipno, ker je bilo delo lažje, če je bila priložnost, se je kdo od sodelavcev lahko ločeno odpravil do pevca ali godca, ki so nam ga med samim snemanjem priporočili ljudje. V tistih časih je bilo v Halozah petje še močno živo in je vedno spremljalo delo, kjer se je zbralo veliko ljudi. Tako je bilo na primer na kožuhanju koruze, zato smo izkoristili vabilo, naj pridemo takrat k njim. To se je zgodilo v oktobrskih dneh, ko smo dobili obvestilo, da je kožuhanje napovedano pri Zveličarjevih v Veliki Varnici. Domačijo smo poznali, saj smo tam snemali pevce, ki so se zbrali iz okolice, in bili prevzeti od njihovega štiriglasnega petja, še posebej žensk. Večina njih je prišla tudi na

kožuhanje, seveda ob mnogih mladih, ki so nanj komaj čakali. Na skednju je bil velikanski kup koruze, na katerega so posedli kožuharji, mi bolj ob robu, saj smo se morali pripraviti za snemanje. Kakor hitro se je delo začelo, se je oglasila pesem, vmes je bilo veliko šal in različnih zgodb. Ženske in starejši moški so kožuhali, medtem ko so fantje slečene koruzne storže odnašali in jih obešali na drogove pod napuščem skednja.

Po opravljenem delu je sledil likof v hiši, kjer je čakala obložena miza z domačimi dobrotami, ki so bile vabljivo in prav umetelno razstavljene. Ko so se kožuhači podprli, je raztegnil meh domači godec in nestrpne mlade takoj potegnil v ples. Večinoma so se vrstile polke. Sprva so bile v tempu še zmerne, potem je godec vžigal vedno hitreje, zato so tudi plesalci postali razvneti in je vrtenje postalo tako hitro, da je bilo mogoče le s sunkovitimi odskoki od tal, še posebej takrat, ko sta se dva para prišla v krogec. V zanosu se je zgodilo, da je kdo od plesalcev pustil svojo soplesalko, se zavrtel s katero, ki je sedela, in so tako naprej plesali v troje, plesalec se je izmenjaje vrtel zdaj z eno, zdaj z drugo, medtem ko se je tista, ki je trenutno ostala brez soplesalca, sama vrtela na mestu. Opazoval sem in si zapisoval, pri tem bil za plesalce najbrž preradoveden, če ne celo nadležen. Mlada Micika se je naenkrat znašla pred menoj, me zagrabila, da sem moral brez ugovora plesati z njo. Ni mi dovolila, da bi jo vodil, ampak je to hotela ona. Močna, kakor je bila, me je trdno prijela in vrtela, da mi je skoraj pohajala sapa. Pri tem je ves čas dajala znamenja godcu, naj viže ne konča. Počutil sem se kot v Prešernovi pesmi o povodnem možu, le da je bila vloga obrnjena. Ko je končno vendarle nehal igrati, sem se skoraj sesedel na bližnjo klop in moral popiti šilce žganja, da sem prišel k sebi. Ona pa se je škodoželjno v drugem kotu smejala, češ, zdaj si dobil, kar si iskal. Tega plesa nikoli ne bom pozabil.

Krašnji Vrh, 1973

Terensko delo je postalo lažje, ko smo se mogli do cilja naših raziskav in snemanja pripeljati z avtomobilom. Navadno se je to dogajalo z zasebnimi avtomobili sodelavcev inštituta. Ko je Inštitut za slovensko narodopisje dobil službeni avtomobil Renault 4 ali po ljudsko »katrc« in je pozneje Glasbenonarodopi-

Krašnji Vrh – hiša Mare Tudjan.

Foto: Mirko Ramovš, Krašnji Vrh, 24. 6. 1973 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

Porabje – kolega etnomuzikolog dr. Balint Sarosi iz Budimpešte je izkoristil priložnost in tudi snemal mladi pevki.

Foto: Julijan Strajnar, Gornji Senik, 3. 3. 1970 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

sni inštitut leta 1972 postal njegova sekcija, so se z njo na teren vozili tudi njeni sodelavci. Težave službenih avtomobilov pa so bile in so verjetno še vedno, da zaradi različnih uporabnikov niso najbolje vzdrževani. Na to pogosto nismo pomislili, ko smo se odpravljali na pot, in se nam je brezbriznost maščevala.

Tako sva se neke nedelje s kolegom Julijanom, ki je s seboj vzel ženo, odpeljala na dogovorjeno srečanje s pevkami na Krašnji Vrh nad Radovico v Beli krajini, seveda brezskrbno s »katrec«, ki je domovala v parkirni hiši ob sodnji. Dan je bil sončen, vožnja do Metlike in naprej proti Radovici po asfaltirani cesti prijetna in brez težav. Pred Radovico je bil odcep za Krašnji Vrh. Do tam je bilo treba po strmi makadamski cesti, ki je bila tu in tam razrita od nedavnega deževja, da so iz poti štrleli ostri kamni. Že blizu vasi smo začutili, da se je z avtomobilom nekaj zgodilo. Izstopili smo in videli, da je prazna zračnica zadnjega desnega kolesa. V strmini je bilo treba zamenjati kolo, a pri tem smo z grozo ugotovili, da je zračnica rezervnega kolesa na pol prazna in nevarna za vožnjo. Da ne bi prišlo do njenega predrtja, se je kolega Julijan odpeljal do vasi sam, z gospo Strajnarjevo sva se odpravila peš. Tesno nam je postalo, ko v vasi nihče ni imel tlačilke, da bi napolnili na pol prazno zračnico. Vendar smo ob snemanju in pogovoru z domačini pozabili na nevšečnost.

Že ob mraku smo se poslovili od prijaznih Belokranjcev. V strahu, da se na poti ne bi kaj neprijetnega zgodilo z napol prazno zračnico, se je Julijan spet odpeljal do asfaltirane ceste sam, midva pa sva spet peščačila za njim. Med tem je počasi začelo deževati. Mirni, da smo na asfaltirani cesti, sva še midva sedla v avto in odpeljali smo se proti Metliki. Po dveh kilometrih vožnje nam je ob nenavadnem ropotu desnega kolesa postalo jasno, da se je tudi rezervna zračnica predrla. Kaj zdaj? Noč, dež, mi ob robu ceste nemočni, ker ne moremo naprej. Potrebovali bi še eno rezervno kolo, da bi se lahko vrnil domov, a kje ga dobiti. Julijan in žena sta ostala v avtomobilu, medtem ko sem jaz odkorakal v tri četrt ure oddaljeno Metliko iskat rezervno kolo. Oglasil sem se na postaji tedanje milice in jih povprašal, ali vedo za kakšnega lastnika »katrec«, ki bi nam bil pripravljen posoditi rezervno kolo. Po dolgem premlevanju, kdo bi sploh imel tak avto, so se končno spomnili na mojstra pleskarja. Z mi-

ličnikom sva ob poldesetih zvečer potrkala na mojstrova vrata, kjer sem mu obrazložil, kdo sem, kaj se nam je zgodilo na poti in ga prosil za pomoč. S težkim srcem nama je dal rezervno kolo, vendar sem mu moral obljubiti, da mu ga drugo jutro pripeljem nazaj, ker brez rezervnega kolesa ne more na delo. Miličnik me je odpeljal do avtomobila, kjer smo hitro zamenjali kolo in se nato srečno pripeljali v Ljubljano. Drugo jutro sem že ob petih s svojim avtomobilom odpeljal rezervno kolo lastniku in se mu iskreno zahvalil za uslugo.

Ta dogodek je bil lepa šola, da smo poslej vedno pazili, v kakšnem stanju je službeni avto, in tudi skrbeli zanj s potrebnimi servisi.

Šentvid pri Planini, 1975

Glasbenonarodopisni inštitut je leta 1966 začel na Radiu Ljubljana pripravljati posebno oddajo ljudske glasbe z naslovom »Slovenska zemlja v pesmi in besedi«, in sicer z gradivom, posnetim na terenu. Dolga leta so jo pripravljali sami sodelavci, posebno dr. Zmaga Kumer, pozneje jo je prevzela novoustanovljena Redakcija za ljudsko glasbo. Oddaja je postala priljubljena in med najbolj poslušanimi ter je taka obstala do danes. Pogosto so se oglašali poslušalci, ki so želeli, da pridemo k njim in jih posnamemo, seveda z željo, da se bodo slišali po radiu. Tak klic smo dobili tudi iz Šentvida pri Planini na Kozjanskem in ga bili veseli, ker je bilo to območje glasbenonarodopisno še neraziskano. Prav takrat je dobil inštitut nova magnetofona znamke Rewox in se je ponudila priložnost, da ju preskusimo. V ekipi smo bili kar štirje sodelavci, dr. Valens Vodušek, dr. Zmaga Kumer, Julijan Strajnar in jaz.

V prosvetnem domu so nas čakali domačini, kar veliko se jih je zbralo, starejših in mlajših, ki so bili vznemirjeni od pričakovanja, a s tremo, kako bo potekalo snemanje. A tudi nas je malce stiskal strah, kaj se pripravlja glede na to, da smo se zbrali v dvorani doma in ne nekje v kmečki hiši. In res strah ni bil neupravičen, saj so povedali, da so pripravili program, kot so si zamislili, da naj bi potekala oddaja. Drugega nam ni preostalo, kot da smo ga posneli. Predstavljal je dogajanje, kakor da bi imeli koline, vendar je bilo vanj vključeno pripovedovanje o kraju, šolstvu,

cerkvah in gradovih v okolici, partizanstvu v Bohorju in drugem, povezovalo ga je nekaj šaljivih pesmi in zdravic, ki so jih peli sicer ubrano, vendar na zborovski način in zadržano. Potrudili so se tudi, da je bila dolžina pravšnja za tričetrturo oddajo. Bili smo poparjeni, ker smo si želeli mnogo več.

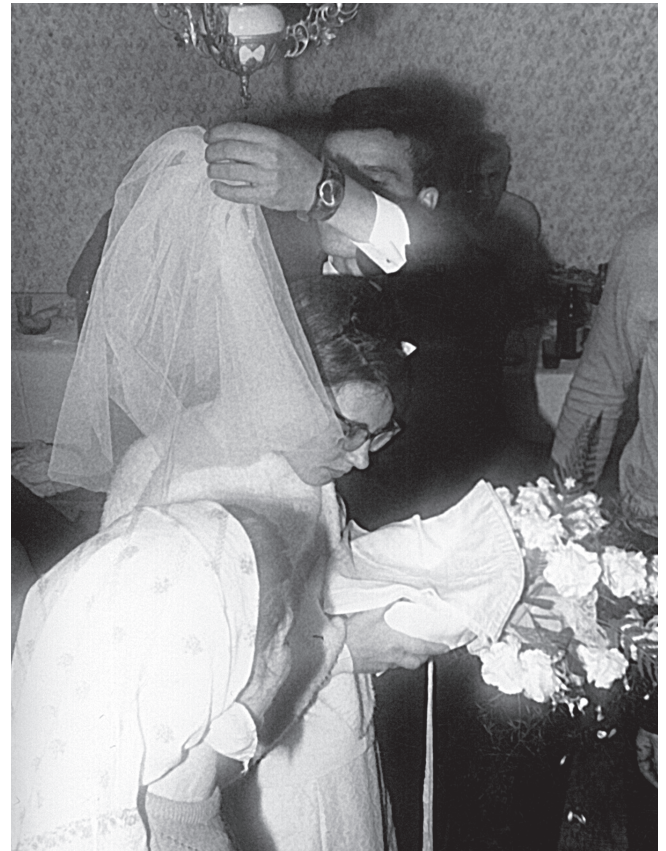
Po končanem »programu« so nas povabili k večerji, zato se nam ni mudilo pospraviti snemalne opreme. Miza je bila svatovsko obložena z različnimi dobrotami in domačim vinom. Družba se je hitro sprostita in zapela. Tedaj se je začelo odkrivati bogastvo njihovega izročila, pesmi so kar vrele iz njih, vrstile so se različne zdravice, kjer je pri večini njihovo petje spremljala igra s kozarci ali z gibanjem telesa, da je bilo razpoloženje kot na gostiji. Glavni akter je bil godec Koželj. Ko je raztegnil harmoniko, se plesu ni bilo moč upreti, vsa družba se je vključila v skupinsko rajanje, ki se je v prostorni dvorani spontano razvilo v mostno igro, pri njih imenovano kojtr šivat, kar se drugod na Slovenskem skoraj ni več dogajalo. Ples, ki sam ga poznal po zapisih in pripovedovanju ter izvedbi v folklorni skupini, je tokrat prvič zaživel pred menoj. Pod je bobnel od težkih korakov plesalcev, ki so neznansko uživali. Na moje spodbujanje, ali poznajo še katere druge domače pleske, so z veseljem pokazali dva še živa, povštertanc in igro z izpadanjem plesalcev, imenovano trikot, spomnili so se tudi plesa v troje in šušarske in oba zaplesali, čeprav nista bila več v navadi.

Kako prav je bilo, da snemalne opreme nismo pospravili, saj smo lahko magnetofon takoj vključili, ko se je za mizo oglasila pesem, in ga vse do zadnje pesmi, ko smo se že poslavljali, nismo izključili. Imeli smo namreč redko priložnost, da smo posneli pesem in ples tako, kot sta živela, in spoznali razliko, če sta posebej pripravljena za snemanje ali oder.

Porabje, 1970, 1971

Obširna novinarska reportaža o slovenskem Porabju v osrednjem slovenskem dnevniku, ki je razkrila po krivici s strani matice zapostavljene Slovence na Madžarskem, je pospešila že dolgo načrtovano glasbenonarodopisno raziskovalno ekspedicijo na ta košček slovenske narodnostne zemljice. Odpotovali smo z dvema avtomobiloma, da bi bilo delo na terenu uspešnejše, lastnik in voznik prve »katrce« je bil naš takratni predstojnik dr. Valens Vodušek, vanjo sem prisedel jaz, druge pa Julijan Strajnar, kateremu se je pridružila dr. Zmaga Kumer.

Prvi dan popoldne smo se odpeljali do Gornje Radgone, kjer smo v precej utrujenem hotelu »Groz« prespali, da smo mogli že zgodaj na pot. Izbrali smo bližjo in dostopnejšo čez Avstrijo, ki je vodila ob avstrijsko-madžarski meji proti glavnemu mejnemu prehodu med obema državama in blizu Porabja. Četudi je bil november, je bilo vreme prijetno, razgibana pokrajina polna zanimivosti. Kot sopotnik sem užival v razgledih, na marsikaj me je opozoril tudi dr. Vodušek, ki je bil kot voznik včasih nekoliko nepozoren in se z menoj vred oziral po okolici. Tako se je zgodilo, da je zadnji trenutek opazil oster ovinek z dvignjenim otokom, z vso silo z levim kolesom trčil v njegov rob in presekal avtomobilsko gumo in zračnico. Avto je zapeljal ob stran ceste, kjer sva malce pretresena za trenutek obsedela, Julijan, ki je vozil za nama in videl nesrečo, je hitro ustavil in prihitel pogledat, kaj se je zgodilo. Z njegovo večšo pomočjo sva zamenjala poškodovano kolo z rezervnim. Toda naprej ni bilo mogoče brez rezerve. Na srečo smo bili v Avstriji, kjer smo ob poti kmalu opazili reklamo za avtomehanično delavnico in

Porabje – svatba v Gornjem Seniku – *mladoženec snema snemalnik venec z glave.*

Foto: Mirko Ramovš, Gornji Senik, 16. 11. 1970 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

zavili k njej. Pri prijaznem lastniku je bilo seveda mogoče kupiti novo gumo, ki so jo v delavnici takoj namestili na platišče. Tako smo po razburljivem dogodku, ki se je srečno končal, nadaljevali pot in pripeljali do meje, jo po dolgotrajnem postopku prečkali in se po nekaj kilometrih znašli v Monoštru, največjem kraju in upravnem središču Porabja.

V Porabje smo se nato vračali večkrat, v pozni jeseni ali ob koncu zime, in vedno prinesli domov polne trakove dragocenega pesemskega gradiva. Kljub temu nam je bilo ob vsakem obisku neprijetno, najprej zaradi prestopa državne meje, nato še, ker so nas na poti od Monoštra do Gornjega Senika dvakrat ustavili obmejni stražarji, najprej pred odcepom v vas Sakalovci in nato tik pred Gornjim Senikom, ter nas legitimirali. To je bil čas hladne vojne, mali porabski trikotnik je bil tesno zastražen in z dveh strani na meji obdan z deset metrov široko žično oviro. Za vsako terensko delo smo morali imeti dovoljenje Madžarske akademije znanosti, da smemo raziskovati med porabskimi Slovenci. Ko smo se v Porabje podali prvič, je bil z nami ob začetnem stiku z domačini celo madžarski kolega dr. Balint Sarosi. Pozneje podobnega spremstva nismo potrebovali, a se je vendar zgodilo, da ob nekem terenskem obisku dr. Zmaga Kumer in Julijan Strajnar akademijskega dovoljenja nista imela s seboj, misleč, da ju mejni stražarji zaradi pogostih prehodov meje že poznajo. Niso ju pustili v Gornji Senik in sta morala isti in povrh še megleni dan po dovoljenje v Budimpešto. Ves čas naših raziskovalnih opravkov po domačijah smo čutili, da nas stražarji opazujejo, čeprav

niso bili vidni. Ko sva se nekoč s kolegico Heleno Ložar - Podlogarjevo po snegu pozno zvečer vračala z oddaljene domačije na slemenu nazaj v Gornji Senik, se je naenkrat pred nama pojavil stražar na konju. Odrevenela sva od tesnobe, kaj se bo zgodilo, a ni ničesar rekel niti zahteval dokumentov, a nama dal vedeti, da so tam in vedo, kaj počenjamo.

Ob prvem obisku Monošter ni premogel hotela ali gostilne s prenočišči, kaj šele katera od vasi. Sprejeli smo prijazno ponudbo gospe »Veraneni«, imenovane tako, ker je bila teta, po madžarsko neni, naše poznejše odlične pevke in informatorice Vere, oziroma Veriške, kot so jo vsi imenovali. Seveda ni imela več sob, vsi štirje smo spali v eni, sicer veliki, v kateri so bile štiri postelje, dve posebej in ena zakonska. V tej sva spala z Julijanom, v drugih dveh dr. Kumrova in dr. Vodušek. Iz obzirnosti drug do drugega smo se odpravljali spat postopoma ali v temi, zjutraj je dr. Kumrova vedno vstala prva, kot je bila vajena od doma. Hudo je bilo tudi za osebno higieno, hiša je bila stara, sicer napol meščanska in lepo vzdrževana, a brez prave kopalnice, le z vedrom za vodo in »lavorjem«, stranišče, »Veraneni« ga je imenovala »ižica«, je bilo zunaj na koncu vrta in seveda »na štrbunk«. Ker smo bili vajeni podobnih zadreg tudi na terenu v matični Sloveniji, nam teh nekaj nočitev v Porabju ni bilo težko prestati. A bilo je lepo, ko nam je zjutraj gospa postregla z izdatnim zajtrkom.

S prehranjevanjem so bile v Porabju težave, saj ni bilo preprosto dobiti kosila ali večerje, ker gostilne, v vsaki vasi gotovo ena, niso ponujale hrane, mogoče izjemoma kakšno industrijsko klobaso in kruh. Ko smo nekega večera zgodaj končali z delom in nato taval po Monoštru, smo v ozki stranski ulici naleteli na skromno prazno gostilnico in stopili vanjo. Prijazen natakar je videl, da smo tujci in ker nas kot Madžar ni razumel in mi njega ne, nas je nagovoril nemško. Bili smo presenečeni, a je povedal, da je doma iz mesta ob avstrijski meji, kjer skoraj vsi znajo oba jezika. Na naše vprašanje, ali ima kaj ponuditi za večerjo, je v zadregi odgovoril, da samo »Gulaschsuppe«, golaževo juho. Kako smo jo bili veseli in zelo okusna je bila. Natakar je imel razen prijaznosti in zgovornosti še nekaj posebnega, bil je namreč izredno podoben prof. Vilku Novaku. Zato smo potem vselej, ko smo imeli priložnost k njemu na golaževo juho, rekli, da gremo k »Novaku«.

Porabje ni bilo bogata zakladnica samo za Glasbenonarodopisni inštitut, marveč tudi za bratski Inštitut za slovensko narodopisje, še posebej za dr. Milka Matičetovega in Heleno Ložar - Podlogarjevo. V času našega raziskovanja so bile vsaj deloma še žive tradicionalne svatbene šege, kar sva s kolegom Julijanom lahko videla, ko sva bila povabljeni na svatbo. S kolegico Heleno sva se sama »povabila« naslednje leto, saj je ona hotela v živo slediti poteku poroke in svatbe od začetka do konca. Obakrat je bila nevesta domačinka, ženin pa Madžar, ki jo je spoznal med službenjem vojaškega roka v obmejni vojašnici v Gornjem Seniku. Biti na svatovščini je bilo naporno, saj je trajala nepretrgoma od sobote dopoldne do nedeljskih jutranjih ur, s kolegico Heleno sva skušala dokumentirati, kar je bilo mogoče, zlasti glavne prizore, ob tem je bilo treba tudi jesti in plesati, saj sva bila vendar svata. Danes je podrobnosti že zameglila pozaba, a nekateri dogodki so mi ostali v živem spominu.

Bil je precej pust, oblačen in deževen novembrski dan, ko je svatovski sprevod krenil iz hiše na bregu proti cerkvi. Nevesta je bila v dolgi beli obleki, z belim vencem in pajčolanom, medtem ko njeni družici v kratkih rožnatih z vencem enake barve. Vse

ženske so imele v rokah polivinilaste vrečke, kar mi je bila uganaka, čemu jih potrebujejo. Pot je bila razmočena in blatna, zato so morali svatje, predvsem nevesta in družici, med hojo paziti, da si oblek niso umazali, in sprevod se je pogosto trgal in zaustavljal. Ko so končno prišli do glavne ceste, se je nenadoma ustavil. Takrat se mi je posvetilo, zakaj ženskam vrečke. Vse so s seboj nosile čiste, predvsem pa lepše, obleki primerne čevlje in se pred asfaltirano cesto začele preobuvati. Bilo je nekoliko komično gledati sklanjanje in poskakovanje na eni nogi, ko z neobuto nogo ni bilo mogoče stopiti na mokra in umazana tla. Nazadnje so bile ženske nared in sprevod je lahko urejen in slovesen nadaljeval pot v cerkev, kjer je bil opravljen dvojezični poročni obred.

Po poroki so se svatje ustavili v gostilni, kjer so jih pričakali številni vaščani, tudi zaradi tega, ker so bili deležni pijače in peciva, ki so jima ga delile nevesta in družici. Tam je bila že muzika, trio, ki je igral na harmoniko, saksofon in boben. Ko so svatje sedli za mizo in se okrepčali s pijačo, se je začel ples, in sicer najprej za glavne svatbene pare, kar je bilo zame nenavadno, saj je na Slovenskem nevesta večinoma smela plesati šele opolnoči, ko so ji sneli venec. Ples je nato trajal vse do tleja, dokler se svatje niso odpravili nazaj na nevestin dom.

Že potrebni hrane smo sedli k svatovski večerji, kjer so najprej postregli z govejo juho, ki sta jo morala ženin in nevesta jesti iz istega krožnika, kar naj bi pomenilo njuno trajno zvezo. Ko sem pojedel juho, sem žlico pustil v krožniku, kot je to v navadi doma ali v gostilni, v položaju, kot z njo jemo. Takoj mi je prijazna deklica, ki je stregla, krožnik spet napolnila, čeprav me ni vprašala, ali jo še hočem. Vendar sem jo pojedel in žlico pustil v krožniku kot prej. In spet se je pojavila deklica in mi nalila juhe, kar me je potihem ujezilo, saj sem je imel dovolj. A po hudomušnih izrazih drugih sem vedel, da je nekaj narobe. In res so mi povedali, da je treba žlico položiti z dnom navzgor, kar pomeni, da ne boš več jedel in da krožnik lahko odnesejo, če pa jo pustiš v položaju, kot ješ, pomeni, da želiš še.

Po večerji se je veliko plesalo in pelo, oglasili so se posamič s kratkimi pesmimi tudi madžarski svatje, ženinovi sorodniki. Žal jih nisem razumel, o njihovi vsebini mi je nekaj povedala Veriška, po vlogi so bile podobne našim poskočnicam pri štajerišu, le da so oni vmes zaplesali čardaš. Od plesov sta se izmenjavala valček in polka, zaplesali so povštertanc in domačo Rezko, enako, kot mi jo je nekaj pozneje zaplesal starejši par. Ganljivo je bilo snemanje nevestinega venčka opolnoči. Ženske so začele peti svatovsko »Le hod, Marija, z menoj« in s tem napovedale slovesnost. Muzika je igrala valček, nevesta ga je začela plesati s svati in svatinjami, z vsakim ali vsako na kratko, začeni s prijatelji in najbolj oddaljenimi sorodniki, nato nadaljevala z bližnjimi in najožjimi, materjo in očetom, vsi so imeli pri tem solze v očeh, ter nazadnje z ženinom, ki ji je med tem snel venec z glave. Svatba se je končala drugi dan dopoldne, ko se je ples iz hiše preselil ven na dvorišče, kar je pomenilo, da je treba misliti na odhod. Eni so se poslavljali in odhajali, drugi so še plesali. Že skoraj na poti proti dolini je pritekla družica, da sem se z njo za slovo še enkrat zavrtel.

Žabljak, 1975

V času nekdanje Jugoslavije smo se člani Slovenskega etnografskega društva (od leta 1975 pridruženega Slovenskemu etnološkemu društvu) vsako leto udeleževali kongresa Zveze društev folkloristov Jugoslavije, ki ga je organiziralo eno od republiških

Žabljak – spominsko znamenje ponesrečencu.

Foto: Mirko Ramovš, Ob cesti med Žabljakom in Kolašinom v Črni gori, september 1975 (iz fotoarhiva GNI ZRC SAZU).

društev. Ti kongresi so bili med člani izredno priljubljeni, ne samo zaradi možnosti predstavljanja znanstvenih in strokovnih prispevkov, ampak tudi zaradi prijateljskih srečanj kolegov. Ker so vsakokrat potekali v drugi republiki, smo na ta način spoznavali širšo domovino, ob tem še kulturo kraja in območja, kjer se je kongres odvijal, saj so nam organizatorji vedno pripravili privlačen program z ekskurzijami ali prireditvami, na katerih so nastopali pevci, godci in plesne skupine.

Tako je leta 1975 za organizacijo kongresa prišlo na vrsto Društvo folkloristov Črne gore, ki se je odločilo, da ga konec avgusta in na začetku septembra pripravi na Žabljaku, v osrčju durmitskega masiva. Oddaljenost nas je nekoliko zaskrbelo, tako da se kongresa ni nameraval udeležiti nihče iz Slovenije. Ker to ne bi bilo prav, sva se s kolegom Markom Terseglavom zadnji hip odločila za pot, in sicer kar z našo »katrc«¹, saj drugače skoraj ni bilo mogoče. Glede na slabe izkušnje iz Bele krajine sem na črpalki preveril zračnice in napolnil rezervoar, tako da sva naslednje jutro lahko odpotovala.

Pred nama je bila dolga in tudi precej dolgočasna Cesta bratstva in enotnosti, a za tiste čase najboljša v državi. Razen tega nama vreme ni bilo naklonjeno, saj je bil dan pust in deževen, slavni »autoput«² poln kamionov. Že blizu Sremske Mitrovice naju je pričakala nevihta z močnim nalivom, tako da je bila cesta, po kateri sva od glavne zavila proti Šabcu, pogosto napol zalita. Naenkrat sva v takem malem jezercu z vso silo treščila v nekaj neznanega, da naju je vrglo s sedežev, obšel naju je strah, da je

odletelo kolo. Na srečo se to ni zgodilo. Lahko sem peljal naprej in se nato na primernem mestu ob strani ustavil, da sva pogledala, kaj se je zgodilo. Oddahnila sva se, ko sva videla, da je kolo nepoškodovano, in ugotovila, da je bilo tisto neznano udarna jama, a nevidna zaradi vode. Nadaljevala sva vožnjo in srečno prišla v Valjevo do črpalke, saj je bil treba »katrc«³ napojiti. Ko sva ob tem stala ob njej, mi je naenkrat pogled obstal na majhnem mavričnem madežu pod rezervoarjem. Zastal mi je dih, ker sem vedel, da je poškodba nastala prav na njem. Ker je bil madež majhen in curljanja nisem zasledil, sem vedel, da ni hudega, in sva se pomirjena odpeljala naprej. Čeprav je bilo že pozno popoldne, je bil najin cilj Titovo Užice, a do tja je vodila še dolga pot čez Kosijerić, a najprej čez prelaz nad njim. Z vremenom spet nisva imela sreče, bila je že noč, ko naju je zajela huda nevihta z bliskanjem in grmenjem, a ovinkaste ceste ni hotelo biti konec. Ko sva premagala prelaz in se že spuščala navzdol, sva naletela na narasel potok, ki je hrumel čez cesto, da nisva vedela, kaj naj storiva. V mislih, da je sreča na strani pogumnih, sem srečno zapeljal čez in naprej. Šele okoli devete ure zvečer sva se pripeljala v Titovo Užice in poiskala hotel za prenočišče. Malo naju je bilo strah, da ne bo prostora, saj sobe ni bilo mogoče prej rezervirati. A se je vse srečno izteklo in ko sva se namestila, sva se podprla z dobrotami z žara, ki so tam najboljše. A preden sem šel spat, sem šel pogledat madež pod rezervoarjem. Bil je majhen, zato sem brez skrbi odšel počivat.

Drugo jutro naju je prebudilo sonce, nebo je bilo brez oblaka. Po zajtrku sva se takoj odpravila naprej, še prej je moj pogled romal na madež, ki ni bil velik. Ko sem vžgal motor, je merilec goriva pokazal enako stanje, kot je bilo pri prihodu do hotela. V poti sva uživala, saj naju je najprej peljala čez nedotaknjene gozdove in planjave Zlatibora, naju nato spustila v Prijepolje, od koder sva se usmerila proti Tari, jo na mostu prečkala in se po sveže asfaltirani cesti začela dvigati proti Žabljaku. Očitno je bila cesta obnovljena šele pred kratkim, ker bankine niso bile urejene, ni bilo nujno potrebnih opornih zidov, zato je bila cesta zaradi nočne nevihte ponekod skoraj do četrtine zasuta s kamenjem, prstjo in blatom. Vendar sva se popoldne srečno pripeljala na Žabljak pred hotel Durmitor, kjer smo stanovali in se je odvijal kongres. Avto sem parkiral nekje ob strani in tako, da madeža pod rezervoarjem ne bi mogla doseči kakšna odvržena napol ugasnjena cigareta, kar bi lahko povzročilo nesrečo.

Kongres je tekel po ustaljenem načinu, vrstilo se je branje referatov, včasih z burno razpravo ali ne, če ni bilo o čem razpravljati. Dragocenejši so bili pogovori s kolegi o skupnih strokovnih problemih, posebno doživetje je bil večer z okoliškimi guslarji. A vsi smo se najbolj veselili prijateljskih druženj zvečer ali na sprehodih po kosilu. Nikoli ne bom pozabil izleta k Črnemu jezeru, biseru Durmitorja. Ko smo hodili počasi proti njemu, smo presenečeni v daljavi opazili belino na obali, kot da je zapadel sneg, čeprav je bilo to nemogoče, ker ga nikjer drugje ni bilo. Uganka je bila rešena, ko smo se približali. Belina ni bila od snega, ampak od neznanske količine papirnatih smeti, ki jih v vsem času turističnih obiskov verjetno ni nihče odstranjeval. Prava oskrnitev narave, ki je ni bilo mogoče opravičiti.

Sklep kongresa je bil kot ponavadi povezan s skupščino Zveze društev folkloristov Jugoslavije, kjer so izvolili novo vodstvo in določili teme naslednjega kongresa, ki jih je večinoma predlagal njegov organizator. Kar težko smo se poslovlili po nekajdnevem druženju in čakala naju je dolga pot nazaj. Nameravala sva se

vrniti po isti, vendar naju je hrvaška kolegica Zorica Rajković, ki jo danes mlajši etnologi poznajo pod priimkom Vitez, že med kongresom pregovorila, da sva se odločila za daljšo, krožno varianto, a kot sopotnici bi se pridružili ona, ki je imela v Titogradu rezerviran let do Zagreba, in kolegica iz Sarajeva Dunja Rihtman Šotrić. Vendar je imel njen predlog poleg skupnega potovanja še en cilj, registrirati spominska znamenja smrtnih prometnih nesreč, ki jih je bilo ob črnogorskih cestah vse polno, in so bila predmet raziskave hrvaške kolegice. Tu se je začela moja posebna terenska zgodba, v kateri sem sodeloval kot voznik in fotograf. Pravzaprav sem bil vesel te poti po Črni gori, saj sem obujal spomine na polletno služenje vojaščine leta 1961 v Kolašinu, med katerim sem pri vojaških vajah prehodil kar nekaj okoliških gora in planin. Ko smo se z Žabljaka spustili do Tare in potem po njeni dolini, jo je cesta ves čas spremljala in pri Mojkovcu z njo vred zavila proti jugu. Skoraj na vseh nevarnih odsekih so se pred nami pojavila spominska znamenja, pogosto nenavadnih oblik, nekatera sestavljena iz ostankov razbitih vozil, druga marmorna, podobna grobovom in prav razkošna, vsa z imeni in slikami umrlih ponesrečencev ter epitafi pod njimi. Pri marsikaterem smo videli steklenico s pijačo in cigarete, namenjene mimo vozečim, če bi se morebiti ustavili in se okrepčali ponesrečenim v spomin. Mi smo se ustavili pri vsakem znamenju, da sem ga fotografiral in je Zorica popisala potrebne podatke, krepčali pa se nismo. Vsa so pozneje porušili, ker so povzročala nove nesreče tistih, ki so se med vožnjo ozirali vanje in pri tem zanemarjali pozornost. Taka znamenja so bila nekoč povsod po Sloveniji, iz svojega otroštva se spominim dveh ob cesti, ki pelje s Črnuč čez Stražni hrib v Gameljne, postavljenih v spomin na smrtno nesrečo dveh furmanov, obe sta bili na znamenjih upodobljeni. Po vojni so ju uničili, ker sta bili hkrati nabožni znamenji s podobo šmarnogorske Marije.

Na nezgodo z našo »katrco« sva z Markom pozabila, zato smo spotoma nekaj kilometrov pred Kolašinom po slabi makadamski cesti zavili do majhnega jezera v narodnem parku Biogradska gora. V pravem pragozdu smo ga komaj opazili, drevesa, ki so se zrušila vanj, so tam trohnela, v neizmerni tišini ni bilo niti ptičjega petja. V časopisu sem veliko let pozneje prebral presenetljivo novico, da je jezero iz neznanega vzroka presahnilo. Seveda smo se ustavili za kratek čas v Kolašinu in kolikor sem ga mogel mimogrede videti, se od takrat, ko sem tam pol leta prebival kot vojak, ni dosti spremenil, le da je bil zdaj s svetom povezan z boljšo cesto. V barčku ob avtobusni postaji smo si skupaj z beograjskimi kolegi, ki so se pripeljali za nami, privoščili kavo in se nato ob avtomobilih še nekaj časa pogovarjali. Po slovesu smo nadaljevali pot po cesti, ki se je vijugala visoko nad prepadnim kanjonom reke Morače, se vmes večkrat na nevarnih odsekih ustavili ob spominskih znamenjih ter se končno pripeljali v Titograd. V hotelu, kjer smo se z beograjskimi kolegi spet srečali, nas je osupnila njihova novica o posledici klepetu v Kolašinu, ki je njihovo kolegico drago stal. Med pogovorom ob avtomobilu je torbico odložila na pokrov prtljažnika. Kmalu za nami so se odpeljali tudi oni in po približno dvesto metrih je zgrožena ugotovila, da nima torbice. Takoj so se obrnili in odpeljali nazaj

do mesta, kjer smo se pogovarjali. Ker jo ob cesti niso našli, so bili prepričani, da je torbica takoj, ko je avto odpeljal, padla na tla. Vendar torbice ni bilo tam, na postaji čakajoči potniki so se delali nevedne, ko so jih spraševali, očitno so vedeli, da je eden od njih z njo bliskovito izginil, a se niso hoteli vmešavati. Kolegico je izguba spravila v obup, po končanem kongresu je namreč potovala na poroko svoje hčerke in je v torbici imela ves denar, s katerim naj bi poravnala stroške.

Naslednje jutro po zajtrku smo se poslovili od naše sopotnice Zorice, se usmerili proti morju in nato nazaj na zahod ob slikoviti črnogorski obali do Dubrovnika in naprej do doline reke Neretve ter ob njej navzgor, kjer smo krenili na desno. Naš cilj je bil namreč hercegovsko mestece Stolac, tam je kolegico Dunjo pri svojih domačih čakal soprog. Dunja, hčerka znamenitega etnomuzikologa Cvjetka Rihtmana, je danes pokojna, njeno tragično usodo je zaznamovala vojna v Bosni. Ker je bila judovskega rodu, se je lahko z družino umaknila v Izrael, vendar tam ni bila srečna in tudi kot etnomuzikologinja ni mogla opravljati svojega poklica. Ko so se razmere v Bosni umirile, sta se z možem vrnila, medtem ko sta otroka ostala na tujem. Žal so ji neurejene razmere v domovini in prezgodnja smrt onemogočile, da bi svoje raziskovalno delo nadaljevala, kjer je bilo nasilno pretrgano.

Midva sva Dunjo pustila pri domačih, se poslovila in hitro ob Neretvi nadaljevala pot domov, pri Konjicu zavila v levo in v Jajcu poiskala prenočišče, saj naju je lovila noč. Hotel je bil isti, kjer smo imeli pred leti kongres, ki ga je pripravilo Društvo folkloristov Bosne in Hercegovine, in nam je ostal v prijetnem spominu po prireditvi ljudske glasbe vseh treh narodnosti, muslimanske, srbske in hrvaške. Zadnji dan je bil izpolnjen z vožnjo po novi lepi in razgledni cesti do Bihača in naprej mimo Plitvičkih jezer do Karlovca in Kolpe, kjer sva se zopet znašla doma in v Ljubljani zaokrožila najino dolgo kongresno potepanje.

Na težave z bencinom, ki je po malem kapljal iz rezervoarja, sva na dolgi poti pozabila in nisva več gledala madeža pod njim. Toda drugo jutro po vrnitvi sem avto le odpeljal na servis in povedal za omenjeno poškodbo. Ko sem popoldne prišel ponj, še ni bil pripravljen, a mehanik mi je povedal, da z rezervoarjem ni nič narobe, zamenjali so le tesnilo, potrebno pa bo zamenjati platišče, a prej mi mora nekaj pokazati. Avto je bil še v delavnici nad delovno jamo, kamor sem stopil za mehanikom. Pokazal mi je platišče desnega prednjega kolesa, ki je bilo znotraj na enem mestu zvito navzgor, da je bil del gume nevarno odkrit. Vprašal je, kje sem vozil. Povedal sem mu za padec kolesa v udarno jamo in najino pot po Jugoslaviji. Močno se je začudil in rekel, da sva imela velikansko srečo, ker ni gume razneslo in bi se vožnja lahko končala s smrtjo. Pretreslo me je, a hkrati prešinilo, da najbrž ni bila samo sreča, ampak sva imela z Markom ves čas nad seboj dobrega angela varuha.

Te zgodbe so le nekatere izmed mnogih, vendar povedo dovolj. Neposredni in pristni stiki z nosilci kulturnih pojavov, izkušnje ob spoznavanju njihovega okolja ter spomini na vse doživeto bogatijo življenje raziskovalcev in jim dajejo moč ter smernice za delo vnaprej. Delo, ki ga kabinet ne more nadomestiti.